

УДК 061. 27:330.34.1

*О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник, учений секретар
Л.І. КУРИЛО, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”
О.Ю. ЛУЗАН, здобувач
Луганський національний аграрний університет*

Розвиток інститутів інноваційної діяльності у формуванні інтелектуального капіталу: теоретичний аспект

Постановка проблеми. Розвиток суспільно-економічних формацій та механізмів забезпечення їх функціонування залежить від інститутів – формально і (або) неформально кодифікованих правил поведінки економічних агентів. Відповідним процесам, явищам, об'єктам та суб'єктам, наприклад, формуванню інтелектуального капіталу, притаманна певна специфіка інституціонального забезпечення. Інститути інноваційної діяльності становлять базис формування інтелектуального капіталу, забезпечуючи його як функціонально, так і організаційно. Саме така постановка проблеми дає змогу найбільш комплексно ідентифікувати зазначений процес, зокрема з погляду інституціонального забезпечення. Разом із тим розкриття цього питання потребує ґрунтового дослідження теоретико-методологічних основ інституціоналізму як методології наукового пошуку, окреслення специфіки інституціонального дискурсу, емпірики функціонування інтелектуального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституціоналізм як самостійний напрям у науці виник наприкінці XIX – на початку XX ст. Він став результатом поєднання методів та підходів до дослідження еволюції відносин економіки й соціуму. Інституціоналізм

представлений такими науковими школами (течіями), як традиційний (старий) (Веблен Т., Ходжсон Дж., Мітчелл У., Коммонс Дж.) і сучасний інституціоналізм – неоінституціоналізм (Коуз Р., Норт Д., Вільямсон О. (Уільямсон), Бюкенен Дж.), нова інституціональна економіка (Саймон Г., Неш Дж., Твено Л.). Методологічну основу інституціоналізму становить еволюціоністський підхід до розуміння механізму взаємодії економічних агентів, а також теза про те, що економіка країни повинна розвиватися з урахуванням національних особливостей, таких як історичні риси розвитку, культура, ментальність, географічні характеристики та ін. (Ліст Ф.); неекономічні фактори господарської поведінки слід обов'язково враховувати при дослідженні економічних систем (Шмоллер Г.); інститути відіграють одну з вирішальних ролей у розвитку економічних систем (Зомбарт В.); економіка залежить від об'єктивності оцінок рольових характеристик людини та її праці у процесі створення вартості (Маркс К.); економічна діяльність відбувається за рахунок і під впливом інститутів та традицій (Ф. фон Хайек).

Мета статті. Логіка викладу матеріалу вимагає розкриття сутності інституціоналізму і виокремлення положень авторського розуміння категоріального апарату, який покладено в основу дослідження інституціональних аспектів формування інтелектуа-

льного капіталу. Необхідність розгляду питання під таким кутом обґрунтовується встановленням інститутами меж та допустимих параметрів ефективного механізму розвитку відносин між агентами – учасниками трансакцій.

Об'єктом наукового дослідження інституціоналізму є формальні й неформальні інститути (правила, норми, традиції, організації, надбання минулих періодів життєдіяльності, кодифіковані нормативно-правові акти), які утворюються у процесі еволюції систем і механізмів суспільно-економічного обміну.

Виклад основних результатів дослідження. Теорія інституціоналізму охоплює широке коло проблем та вбудована у механізм створення й поширення знань як методологія, синтезована на базі міждисциплінарного синтезу. По суті вона є засобом пізнання міжагентських відносин шляхом здійснення оцінки процесів еволюції суспільних формацій під впливом створюваних ними правил і норм. Зважаючи на універсальність та інноваційність, методологія інституціоналізму дає можливість дослідити процеси, пов'язані з формуванням інтелектуального капіталу в нетрадиційному для економічної науки міждисциплінарному ракурсі. Це дає підстави говорити про інший, якісно новий рівень наукового пошуку. Застосування інституціонального підходу детерміноване необхідністю розширення меж пізнання явищ і процесів.

Дискусія навколо визначення сутності та функціонального призначення інститутів доволі широка й багатогранна, проте пропонуємо її розширити за рахунок приведення квінтесенції думок інших дослідників з авторськими трактуваннями. Важливість саме такого кроку не викликає сумніву, оскільки логіка викладу матеріалу вимагає системності та комплексності наукового пошуку.

На погляд Д. Норта, інститути – це створені людьми обмеження, які структурують їхню поведінку; інакше кажучи – це правила гри, норми поведінки, формальні правила, неформальні обмеження [1]. Вважаємо, що інститути – це по-суті соціально-економічні фактори, за допомогою яких відбувається процес самоорганізації систем обміну, роз-

поділу, споживання, а в нашому конкретному випадку – формування інтелектуального капіталу як особливого ресурсу. Синтезуючись за рахунок укріплення міждисциплінарності, інституціоналізм набуває дедалі більшої універсальності щодо застосування означеної методології для пояснення процесів і явищ, які відбуваються у житті людини, функціонуванні економіки та окремих її сфер. Згідно з цією теорією інститути визначають і структурують поведінку економічних агентів, стимулюють одиничні й множинні ефекти.

Зосереджуючи увагу на проблемі формування інтелектуального капіталу зазначимо, що в даному питанні представники інституціоналізму надають важливого значення аспектам пошуку, накопичення і передавання інформації як невід'ємної компоненти поширення знань – основи цього капіталу. На думку Дж. К. Гелбрейта, в кожного учасника інституціональних відносин інформація спеціалізована й часткова, і ніхто не володіє повною інформацією про процеси, які відбуваються [2], бо інститути змінюються та вносять зміни в характер інформаційного забезпечення соціально-економічних систем. При цьому вважається, що людина як учасник інституціональних взаємодій, які відбуваються у процесі формування того ж таки інтелектуального капіталу, за мету життєдіяльності ставить набуття необхідних знань, проте вони повсякчас стають недостатніми для одержання благ (необхідно постійно засвоювати нові знання). Це бажання визначається культурою і минувшиною, має місце опортунізм поведінки. Разом із тим вирішального значення у формуванні інтелектуального капіталу набувають базисні інститути (власності, контракту, трансакційних витрат, суспільного вибору, влади, ринку, управління), а також похідні (конкуренція, підприємництво, організація, кодифіковані нормативно-правові акти).

Загальнотеоретична дискусія щодо визначення сутності та функціональних ознак інституціоналізму не припиняється, що є закономірним процесом. Саме тому усвідомлення однієї теоретичної концепції слугує поштовхом до появи іншої, і таким чином

суспільство збагачується відповідними знаннями.

Повертаючись до розкриття спеціалізованих аспектів досліджуваної проблеми, тобто інституціонального забезпечення формування інтелектуального капіталу та ролі інститутів у цьому процесі, наголосимо, що важливого значення слід надавати інноваційній складовій, яка представлена відповідними інфраструктурними утвореннями в системі створення-поширення знань. Інститути інноваційної інфраструктури формують інтелектуальний капітал через участь у створенні інновацій, інноваційних продуктів, поширення результатів фундаментальних і прикладних досліджень. Згідно з чинним вітчизняним законодавством до об'єктів цієї інфраструктури належать: науково-дослідні, проектно-конструкторські, дослідно-експериментальні організації; виробничі підприємства, які реалізують результати науково-дослідних розробок та винаходів; служби менеджменту, маркетингу і реклами; інноваційні фонди, банки, страхові фірми, біржі науково-технічних розробок; установи науково-технічної експертизи, юридичного захисту інтелектуальної власності; заклади освіти й підготовки кадрів; редакційно-видавничі організації; інформаційно-комунікаційні підрозділи; організації сервісного обслуговування, лізингові, транспортні фірми, митні підрозділи [3] (рис. 1).

У світовій практиці діє загальноприйнята класифікація інфраструктурних утворень інноваційного забезпечення і формування інтелектуального капіталу, до складу яких входять: інкубатори, технопарки, технополіси, регіони науки [4]. Діяльність цих структур на ринку інновацій, зокрема інтелектуального капіталу, конституює виникнення й розвиток відповідних відносин, полегшує доступ учасників угод до обмежених ресурсів, знань, забезпечує всебічну комунікацію. Тому інфраструктура є невід'ємним елементом інституціонального механізму формування інтелектуального капіталу в економіці та суспільстві.

Процес інституціоналізації інтелектуального капіталу, тобто маючи на увазі створення і поширення знань у суспільстві, надзвичайно важливий та, водночас, складний. Від його якості залежать перспективи нації у

формуванні конкурентних переваг в умовах обмежених ресурсів. Тому надаємо цьому питанню виключної ваги з огляду на те, що даний процес пов'язаний з поведінкою людини, мотивами одержання знання, а також із державною політикою – умовами, створеними для цього у межах певного інституційного поля.

Вплив інститутів на поведінку людини як суб'єкта набуття інтелектуального капіталу багатогранний і широкоаспектний. Для дослідження цього процесу в межах та за допомогою інституціональної методології слід враховувати особливості економічного життєвого середовища, зокрема формальні й неформальні межі реалізації мотивів у заданому напрямі. Адже люди, які створюють інститути формування інтелектуального капіталу, так само як і ці інститути змушують людей дотримувати певної лінії поведінки.

Таким чином виникає взаємозалежність у відносинах агентів – дійсних і потенційних власників інтелектуального капіталу, об'єктивована у межах необхідних для здійснення трансакцій.

Індивід як творець та носій інтелектуального капіталу є ірраціональним, опортуністичним за природою своєї поведінки, а інститути покликані стримувати прояви зазначених негативів. Усвідомлюючи необхідність набуття знань, індивід не завжди бажає цього самостійно, тому держава, як загальносуспільний інститут, шляхом владного примусу, поряд із ринком, створює інститути, які змушують учитися. Ця теза доволі загальна, але надзвичайно наближена до істини, оскільки психологія людини саме така, а поведінка опортуністична. У цьому – приклад доречності інституціоналізму завдяки його міждисциплінарності, що продукує універсальність застосування. Знову ж таки, розуміння того, що інституціональні аспекти формування інтелектуального капіталу важливі, дає змогу окреслити соціо-економічну модель взаємодії у цьому процесі. Є підстава погодитися з висновком про те, що інколи, за певних ситуацій, інститути є важливішими за управлінські дії, особливо в умовах необхідності розбудови інноваційної моделі економіки, в якій інтелектуальному капіталу відводиться визначальна роль.

Рис. 1. Об'єкти інфраструктурного забезпечення формування інтелектуального капіталу і розвитку-поширення інновацій в національній економіці*

*Джерело: сформовано на основі нормативних документів і опрацьованої літератури.

Інституціональна теорія в суспільно-економічному процесі виділяє інститути-функції, інститути-організації та інститути-правила [5,6]. Щодо інтелектуального капіталу, то зазначені інститути відповідним чином впливають на нього і забезпечують певні інституціональні умови розвитку. Вважаємо прийнятною нижченаведену класифікацію інститутів: інститути-функції – управління, регулювання, праця або трудова діяльність, конкуренція, навчання, наукова діяльність; інститути-організації – підприємство, навчальний заклад, наукова установа, об'єкт інноваційної інфраструктури; інститути-правила – формальні (нормативні акти), неформальні (традиції, норми поведінки). Пропагуючи таку класифікацію, виходимо з визначення, що інститут – це організаційно оформлена система правил і норм, комплекс формалізованих та неформалізованих традицій, які визначають поведінку економічних агентів, а також держави. Інститут є фундаментальною основою регулювання й саморегулювання суспільно-економічних процесів, зокрема щодо створення, поширення та накопичення знань. Узагальнений процес інституціонального забезпечення формування інтелектуального капіталу зображено на рисунку 2.

Кожний наведений на рис. 2 інститут своєрідно впливає на формування інтелектуального капіталу як у коротко-, так і довгостроковій перспективі, а також на макрорівні й мікрорівні. Процес інституціоналізації інтелектуального капіталу надзвичайно складний, важливу роль у ньому відіграє суб'єктивний чинник поведінки окремого індивіда, але під впливом інститутів його мотиви можуть кардинально змінюватися. При цьому не слід забувати про базисні та похідні інститути. Передусім це стосується власності на інтелектуальний капітал, яка дещо умовно й ситуативно позиціонується як державна, колективна (організації), а також приватна (індивіда).

Ідентифікація права власності на інтелектуальний капітал є досить складним завданням, а ступінь ефективності його розв'язання вбудована в механізм інституційного забезпечення. Ця теза ґрунтується на фундаментальній істині про те, що інтелектуальна власність стосується конкретно індивіда і торкається нематеріальних, духовних, психологічних аспектів його поведінки.

Саме тому інституційному регулюванню прав власності на інтелектуальний капітал надається велике значення, особливо у країнах з постіндустріальною моделлю економі-

ки. З цього приводу, на наш погляд, об'єктивним є висновок А.З. Рисим'ятова про те, що модель реалізації прав власності в контрактах необхідно доповнити таким елементом, як наявність ефективно діючих організаційних, правових та економічних інститутів, механізмів й інструментів, а також розвиненою культурою договірних відносин, які дадуть можливість реалізувати право власності [7].

Така необхідність стосується передусім інтелектуальної власності, адже, наприклад, у національній економіці, зокрема в аграрній сфері України, вона не інституціоналізована до ринкових умов, що викликає чимало труднощів із капіталізацією нематеріальних активів та обчисленням доходів, які ними створені.

Інституціоналізація інтелектуальної власності як капіталу виходить на перший план, адже нематеріальні активи в умовах постіндустріального світу створюють значно більше додаткового продукту, ніж матеріальні. Провідне місце у формуванні конкурент-

них переваг займає інноваційність економіки як високоінтелектуалізованої системи. У розвиток такої теоретичної концепції розуміння ролі інститутів у формуванні інтелектуального капіталу в економіці й суспільстві наведемо тезу про те, що створення інституціонального середовища, яке стимулює зростання заощаджень, інвестицій та реінвестицій у реальний і людський капітал, становить основу ефективності функціонування економіки [8]. Тобто, інтелектуальний капітал, як і людський формується під дією певних інститутів, які визначають ефективність цього капіталу в майбутньому процесі використання. Таким чином, функціонування інститутів у формуванні інтелектуального капіталу забезпечує оптимізацію організації поведінки задіяних суб'єктів, координацію соціально-економічних взаємодій, оптимізацію трансакційних витрат, балансування інтересів у межах певного інституціонального середовища їх розвитку.

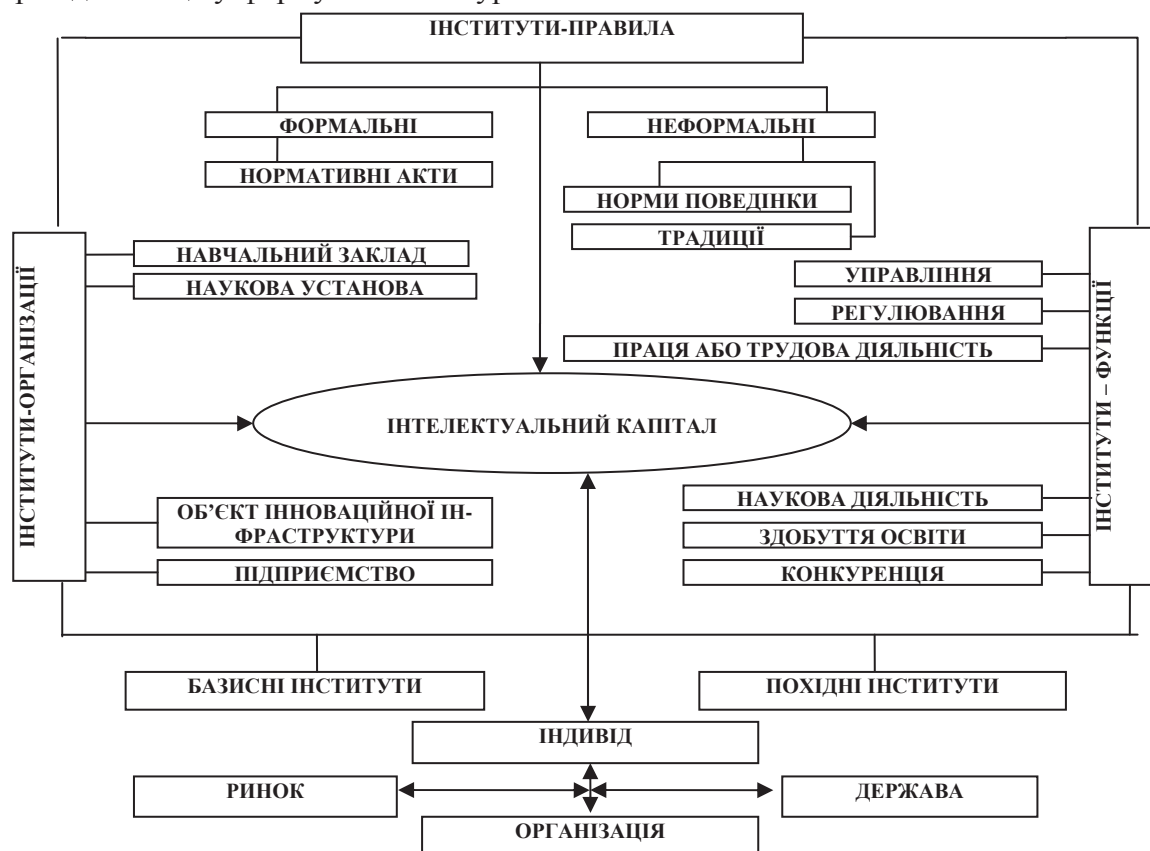

Рис. 2. Загальна схема інституціонального забезпечення формування інтелектуального капіталу в економіці*

* Джерело: сформовано на основі досліджень.

У свою чергу інституціональне середовище формування інтелектуального капіталу постійно змінюється під впливом процесів,

що відбуваються в державі та суспільстві. Приймаються закони, створюються організації, укладаються контракти, а також мо-

жуть змінюватися традиції, що в сукупності об'єктивно впливає на інтелектуальний капітал як вирішальний чинник (ресурс, актив) сучасного світу в індивідуальному, організаційному, загальнодержавному, глобальному вимірах.

Дещо повторюючись зазначимо, що у формуванні інтелектуального капіталу інститути знаходяться у постійній динаміці, проте під впливом загальноекономічних відносин їхня зміна є важкопередбачуваною і важкоконтрольованою, особливо на рівні неформальних, підсвідомих, індивідуальних змін. Тобто інститути як сконструйовані людьми соціально-економічні системи самоструктуруються в межах та за рахунок здійснюваних економічними агентами трансакцій щодо інтелектуалізації суспільно-економічних систем.

Інституціональні утворення дають змогу суб'єктам здійснювати трансакції на ринку інтелектуального капіталу з певною ефективністю. Об'єктом угод при цьому є права власності на цей капітал, які „матеріалізуються” у набутих індивідами знаннях і через використання їх на практиці. Також постає проблема ефективності інститутів відносно формування інтелектуального капіталу, яка ідентифікується розміром трансакційних витрат або, інакше кажучи, витрат, що мають місце у процесі обміну, укладення й виконання угод. Рівень цих витрат залежить від функціональності інститутів, пов'язаних із забезпеченням доступу до знань, захистом прав інтелектуальної власності, виконанням контрактних зобов'язань, створенням та поширенням інновацій тощо. Існування трансакційних витрат є об'єктивним процесом, пов'язаним як із формальними, так і неформальними інститутами. Взаємозалежність, взаємозв'язок інституціональних утворень дає нам підстави вважати пропонування підхід до аналізу ефективності їхнього впливу на процеси інституціоналізації

інтелектуального капіталу цілком правильним, хоча й у макроекономічному вимірі. Разом із тим кожний учасник трансакцій ринкового обміну визначає розмір трансакційних витрат в індивідуальному порядку з урахуванням конкретних практичних завдань, а також ступеня дотримання загальноприйнятих правил при укладенні угод.

Висновки. Розкривши теоретичні основи й виклавши авторське розуміння сутності та рольових ознак інститутів у формуванні інтелектуального капіталу, ми дійшли висновку, що цей процес є взаємодією інститутів, економічних агентів (споживачів і провідників знань), держави, які продукують, поширюють, використовують, капіталізують та набувають права власності на знання, інтелектуальні продукти, інновації. Інститути загалом виконують роль каталізатора знань і стимулюючого чинника їх створення-використання.

Інституціональну систему формування інтелектуального капіталу слід розглядати як множину різнопланових інститутів, які координують поведінку економічних агентів – суб'єктів набуття цього капіталу. В результаті їхньої взаємодії утворюється відповідна модель взаємовідносин на ринку інтелектуальних послуг, товару, а ринок, у свою чергу, бере участь у цьому процесі як конкурентна система інститутів.

Місія інститутів у становленні інтелектуального капіталу полягає в забезпеченні створення необхідного інтелектуального середовища для побудови конструктивних суспільно-економічних відносин як стимулів продукування інновацій, що є кінцевою метою разом із досягненням необхідної інституційної динаміки їх поширення. Досягнення саме такого результату дасть змогу наблизитись, а в кращому випадку – створити інноваційну модель розвитку суспільства та економіки.

Список використаних джерел

1. Норт Д. Институциональные изменения и функционирование экономики. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 370 с.
2. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество / Дж. К. Гэлбрейт. – М.: Прогресс, 1999. – 298 с.
3. Про стан науково-технічної сфери та заходи щодо інноваційного розвитку України: Указ Президента України. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 квітня 2006 р. // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 28. – Ст. 2005. – С. 12-16.
4. Анісімова О.М. Особливості формування інноваційної інфраструктури [Електронний ресурс] / О.М. Анісімова, О.І. Дідченко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2008_2/0655.pdf .

5. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: моногр. / О.Г.Шпикуляк – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с.
6. Шпикуляк О.Г. Інституціоналізація інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки / О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 3. – С. 114–117.
7. Рысымятов А.З. Институциональные изменения и их роль в построении рыночной экономической системы / А.З. Рысымятов // Научный журнал КубГАУ. – 2007. – № 33(9). – С. 1–16.
8. Носова О.В. Проблемы формирования институтов рыночной системы / О.В. Носова // Экономический вестник Ростовского госуд. ун.-та. – 2008. – Т. 6. – № 2. – С. 74–81.
9. Pryor F.L. Market economic systems / Pryor F.L. // Journal of Comparative Economics, Vol. 33, 2005., P 25-46.
10. Veblen T. The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays / Veblen T. – N.Y.: Huebsch, 1919. – P. 72-73.
11. Carnevale, A. America and New Economy. San Francisco: Jossey Bass, 1991. – P. 3.
12. Smith M.K. Social Capital – The encyclopaedia of informal education / Smith M.K. // www.infed.org/biblio/social_capital.htm.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2013 р.

*

УДК 330. 341.1: 631.1.016 (477)

**С.О. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”
Я.О. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук,
фінансовий аналітик фірми «Сингента»**

Організаційно-економічний механізм активізації інноваційного розвитку агропродовольчого комплексу України в ринкових умовах (концептуальні та методичні положення)

Постановка проблеми. Україна належить до країн із найнижчим рівнем державної підтримки умов відтворення у сільському господарстві. Сільськогосподарські підприємства нині свою діяльність спрямовують на мовиробництво окупної, як правило, експортоорієнтованої продукції, руйнуються сівозміни, деградують ґрунти. Значна частина працездатного населення витісняється із сільськогосподарських підприємств в особисті селянські господарства. Рівень оплати праці у сільському господарстві на 40% нижчий середнього по економіці. У 14 тис. сільських населених пунктів (49%) відсутні будь-які виробничо-управлінські підрозділи, безробіття та бідність стають спадковими [7].

Призупинення негативних руйнівних процесів можливе лише за умови переведення агропродовольчого комплексу на інновацій-

ний шлях розвитку. На нинішній час в агропродовольчому комплексі розв’язання проблеми науково-технічного прогресу, його інноваційного розвитку здійснюється епізодично з одночасним зниженням інноваційної активності сільськогосподарських підприємств. У цьому зв’язку високої актуальності набуває розробка організаційно-економічного механізму, спрямованого на стимулювання як створення конкурентоспроможних інновацій, так і активізації освоєння їх у сільськогосподарському виробництві, забезпечення екологічної безпеки, високої якості виробленої наукомісткої агропродовольчої продукції, зниження витрат виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми НТП, інноваційної діяльності в агропродовольчому секторі як економічних факторів динамічного розвитку, присвячені праці вітчизняних учених: С.М. Володіна [1], В.М. Гейця [2], Л.І. Курило

© С.О. Тивончук, Я.О. Тивончук, 2013